

MODERN TÜRKİYE'DE MANTIK ÇALIŞMALARI

A. Kadir Çüçen*

Batı'da Aristo mantığına karşı ilk tepkiler Rönesans'la başlamıştır. Yeni bilgi elde etmek için Aristo'nun kıyas yönteminin yetersizliğinin anlaşılması üzerine, Bacon ve Descartes'la başlayan bilimde yöntem arayışları mantık çalışmalarını hızlandırmıştır. Matematğin kesinliğini mantık çalışmalarına da yansıtmak isteyen Leibniz, mantığın sembolleşmesi gerektiğinin ilk haberlerini de verdi. Bilimde yöntem arayışı ve mantıkta sembolleştirme çabaları, 19. yüzyılda ilk meyvelerini vererek, mantık kitapları kuramsal ve uygulamalı olmak üzere iki bölümde yazıldı. Kuramsal bölüm, kavramlar, önermeler ve çıkarımları içerirken, ikinci bölüm bilimlerin yöntemlerini ele almaktaydı. Fakat 20. yüzyıldaki gelişmeler, bilimlerin yöntemlerinin artık mantığın değil, bilim felsefesinin konusu altında işlenmesi gerektiğini göstermiştir.

Batı'da mantık çalışmaları bu aşamaları geçirirken, Türkiye'deki mantık çalışmaları gerçek anlamıyla 19. yüzyılda, özellikle de Tanzimat hareketiyle oluşan Batı etkisiyle başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar olan dönemde Farabi ve İbni Sina geleneğine ve aynı zamanda Batı'ya uygun biçimde yazılan mantık kitapları arasında Ahmet Cevdet Paşa'nın *Miyar-ı Sedad* ve oğlu Ali Sedad'ın yazdığı *Mizam-ul Ukul* önemlidir. Çünkü her iki kitapta Batı etkisiyle yazılmış ve mantığı hem kuramsal hem de uygulamalı, yani bilimde yöntem anlayışına uygun olarak ele almıştır. Çünkü "bilimlerin yönteminin bir mantık konusu olduğu fikri bizde, 1860'da İtalyan mantıkçısı Gallupi'den Miftah-ul Fünun adı ile çevrilen mantık kitabı ile başlar."¹ Batı mantıkçılarının sembolleştirme ve cebirsel mantık çalışmalarına Ali Sedad kitabında yer vermesine rağmen, bu tür mantığa da sıcak bakmamıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki mantık çalışmalarının arasında Hasan Ali Yücel ve Ağaoğlu Tezer'in liseler için 1929 da yazdıkları kitapları görmekteyiz. Hem Hasan Ali Yücel, hem de Ağaoğlu Tezer mantığı surî ve tatbikî olmak üzere iki bölümde ele almışlardır. Fakat bu bölümler arasında bir dengelessness vardır. Tatbikî, yani bilimlerin yöntemlerini ele aldıkları bölüm, tüm

* Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

¹ Öner, Necati, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara, MEB Yayınları, 1995. s.140.

kitabın 3/4 'ünü oluşturmaktaydı. Surî, yani kuramsal bölüm çok kısa ve özet bir biçimde ele alınmaktaydı. Kuramsal bölüm, kavram ve terimler, önermeler ve kıyaslardan oluşmaktadır. Tatbiki bölüm ise, bilimlerin sınıflanması, yöntem, analiz ve birleştirme, matematikte yöntem, fizik ve kimyada yöntem, biyolojide yöntem, psikolojide yöntem, tarihte yöntem ve sosyolojide yöntem konularını kapsamaktadır. Bu bölümlerden anlaşılacağı gibi, bilimlerin sınıflanması ve yöntemleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

20. yüzyılın başlarında Russell ve Whitehead, sembolik veya modern mantığı yazdıkları *Matematiğin İlkeleri* adlı kitapla tüm dünyaya tanıtmışlardı. 1929 yılında Salih Zeki çevirdiği *İlim ve Usul* adlı kitapla modern mantığın ilk defa Türkçe literatüre girmesini sağladı. 1930 ve 1932 tarihleri arasında Kerim Erim ve 1935 yılında Nusret Hızır yazdıkları veya çevirdikleri makalelerle modern mantığı tanıttılar.² İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında ülkemize gelen Alman bilim adamları arasında olan Hans Reichenbach, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde verdiği lojistik derslerle Türkiye'deki mantık çalışmalarında yeni bir dönem açmıştır.

Reichenbach'ın verdiği dersin konusu 'lojistik' idi. Aristoteles mantığından ayrı, yeni bir mantıktı bu, matematiksel mantıktı. Felsefecilerimiz, bizde hiç geleneği olmayan bu konuyla ilk kez karşılaşmış oluyordular,

Lojistik derslerinde terimlerin Türkçeleştirilmesi sorunu ortaya çıktı. Bu iş Macit Gökberk'e düşüyordu; terimlerin bir bölümünü o Türkçeleştirdi. Bir bölümünü de, o zaman Felsefe'de öğrenci durumunda olan Nusret Hızır'la birlikte Türkçeleştirdiler.³

Fakat matematiksel mantığı çevirmek ve anlamak için temel matematik bilgisi gerekliydi; bu nedenle, Macit Gökberk ve diğer öğrenciler matematik bölümüne giderek, matematik dersleri almaya başladılar. Bu arada Macit Gökberk askere alındı ve döndüğünde de doktora yapmak için Almanya'ya gitti. Almandan çevirecek asistan olmadığı için Reichenbach dersleri Fransızca vermeye başladı; çünkü Vehbi Eralp Fransızca bilmekteydi, Böylece dersler tekrar çevirmeye başlandı. Reichenbach'ın ayrılmasından sonra, ders notları Vehbi Eralp tarafından Türkçeye çevrilerek, yayımlandı. Bu kitap modern mantığın, önermeler ve niceleme mantığını iki değerli mantık çerçevesinde ele almakta ve işlemekteydi.⁴ Reichenbach'ın Amerika'da yayınladığı *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* adlı eserine Nusret Hızır hemen bir tanıtma yazısı yazdı. Kitabı övmenin yanı sıra eleştiren Nusret Hızır'a göre, Reichenbach, yaşam felsefesini ve varoluş felsefesini bu eserinde unutmıştu. Bu nedenle *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* yalnızca doğa bilimleri üzerine dayanmaktaydı. Fakat Hızır'a göre, Reichenbach bu eserinde insan bilimlerine de yer vermeliydi. Hızır'ın bu tanıtma

2 A.g.e., s. 143.

3 Kaynarcağ, Arslan, "Üniversitelerimizde Ders Veren Alman Felsefe Profesörleri", *Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları*. Ankara: TFK Yayınları, 1986, s. 3.

4 A.g.e., s. 4.

5 A.g.e., s. 8-9.

azısı pek rağbet bulmadığı için zamanla Reichenbach da unutulmaya başlandı.⁵ 1942 yılında Hilmi Ziya Ülken, *Mantık Tarihi* adlı bir kitap yazarak, hem Aristo mantığını hem de modern mantığı ele almıştır. Hamdi Rağıp Atademir, Aristo'nun *Organon* eserini 1947-1952 yılları arasında ve Porphyrios'un *Isagoji*'sini⁶ 1948 yılında çevirdi. Reichenbach'ın asistanı olan Nusret Hızır, 1942 yılında Ankara Üniversitesine geçti ve orada 1968 yılına kadar modern mantık dersleri verdi.⁷ Nusret Hızır, iki değerli mantığın yanı sıra çok değerli mantığı da çalışmalarına katarak, tanıtır.⁸

Reichenbach'tan farklı olarak, 1935-1948 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde felsefe tarihi dersleri veren Von Aster, mantığın problem ve konularını, bilgi teorisi içinde ele alır ve inceler. Macit Gökberk'in çevirdiği bu dersler *Bilgi Teorisi ve Mantık* adlı bir kitapta toplanarak 1945 yılında yayınlanmıştır. Gökberk, Von Aster için şunları söylemektedir:

Aster, felsefe tarihi derslerinde, felsefenin mantığını, felsefenin gidişini nesnel olarak anlatmak, felsefe sorunlarının içindeki mantığı bulmak, bunların birbirinin içinden nasıl doğduğunu göstermek isterdi. Kendi görüşlerini bir yana bırakırdı. Felsefe sorunlarının diyalektiğini de göstermeye çalışırdı. Büyük özelliği çok aydınlık olması idi.⁹

Kant geleneğine uygun olarak ele alınan mantık ve bilgi teorisi işbirliği Von Aster'in gitmesinden sonra ülkemizde taraftar bulamamıştır.¹⁰

Türkiye'deki son kırk yıllık mantık çalışmalarını iki boyutta ele alabiliriz. 1. Klasik mantık çalışmaları: Necati Öner ve öğrencileri. 2. Modern mantık çalışmaları: Teo Grünberg ve arkadaşları.

Klasik mantık alanında Necati Öner'in çalışmaları son yıllardaki klasik mantık anlayışımıza yön vermiştir. 1957 yılında "Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı" adlı çalışmasıyla doktorasını mantık alanında alan Öner, 1964 yılında "Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi"ni doçentlik tezi olarak sundu 1971 yılında "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri" adlı çalışmasıyla Profesör oldu. Bu çalışmaların yanında klasik mantığın birçok konusu üzerine çok sayıda makale ve bildiri veren Öner, zihniyet farklılığı üzerinde ısrarla durmuştur. Çünkü tüm insanlarda tek bir mantık olduğunu ileri süren Öner, mantığın kaynağının a priori olduğunu, farklılığın ise zihniyetlerden kaynaklandığını savunmaktadır.

Necati Öner ülkemizde klasik mantık çalışmalarına yaptığı katkının yanı sıra yaptırdığı doktora çalışmalarıyla da ayrıca bu alanda etkili olmuştur. Abdulkuddüs Bingöl, 1978 yılında "Gelenbevi'nin Mantık anlayışı"ni doktora tezi ve 1982'de "Klasik Mantığın Tanım Teorisi"ni doçentlik tezi olarak mantık

6 Porphyrios'un *Isagoji*'sini Betül Çotuksöken tarafından yeniden çevrilmiştir.

7 Akdoğan, Cemil. "Reichenbach ve Türkiye'de Pozitivizm", *Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları*, Ankara TFK Yayınları, 1986, s.47.

8 Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara, A.Ü. Basımevi, 1967, s. 80-84.

9 Kaynaradağ, Arslan, A.g.e., s. 17.

10 A.g.e., s. 67.

hayatımıza kattı. Ömer Naci Bolay, 1976 yılında "Farabi ve İbni Sina'da Kavram Anlayışı" adlı çalışmasını doktora tezi ve 1986 yılında "İbni Sina Mantığında Önergeler" adlı çalışmasını doçentlik tezi olarak yaptı. Tahir Yaren, 1982 yılında "İslam Kültüründe Mantık Çalışmalarına Karşı Fikirler" adlı çalışmasıyla doktora yaptı. Bu çalışmaların yanı sıra İstanbul Üniversitesinden Nihat Keklik 1969 yılında "İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı" adlı çalışmayı yaptı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Mübahat Küyel 1958-1969 yılları arasında Farabi'nin birçok mantık çalışmasını çevirisin yaptı.¹¹

1961-1962 yıllarından itibaren Teo Grünberg ile Hüseyin Batuhan birlikte çalışmaya başladılar. 1966 yılında aynı ekip Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne geçerek, orada hem bir felsefe bölümünü kurmaya çalıştılar hem de Türkiye'deki son otuz yılın modern mantık çalışmalarına damgasını vurdular. 1963 yılında Amerika'da doktorasını tamamladıktan sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne dönen Cemal Yıldırım'da buradaki mantık çalışmalarına destek vermenin yanı sıra Reichenbach'ın bilim felsefesini tekrar çevirmeye ve anlatmaya başladı. 1981 yılında *Bilimsel Felsefenin Doğuşunu*'nun tam çevirisini yaparak, Türkçeye kazandırdı. Bu üçlüye daha sonra Suvar Köseraif ve Adnan Onart katılır. Grünberg, Hüseyin Batuhan, Adnan Onart ve Necati Öner'le yaptığı işbirliğiyle mantık alanında birçok kitap yazdı. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg *Modern Mantık*, 1970; T. Grünberg, H. Batuhan ve A. Onart, *Modern Mantık*, 1975; N. Öner, T. Grünberg ve A. Onart, *Mantık*, 1976; T. Grünberg, *Epistemik Mantık*, 1971; T. Grünberg, *Sembolik Mantık I*, 1969; Teo Grünberg ve Adnan Onart, *Mantık Terimler Sözlüğü*, 1976; T. Grünberg ve A. Onart, *Mantıksal Anlam Kuramı*, 1980.

Teo Grünberg've Hüseyin Batuhanın çalışmaları sonucu 1970'li yıllarda lise mantık ders kitaplarından bilimlerde yöntem bölümü çıkartılarak, yerine modern mantık bölümü konulmuştur. Modern mantığın lise kitaplarına girmesiyle lise felsefe öğretmenleri yaz kurslarına çağırılmıştır; çünkü modern mantık bilmeyen öğretmenlere bu konunun öğretilme işi yine Orta Doğu ekibine düşmüştür. 10 yıl süren bu kurslar, Teo Grünberg ve arkadaşları tarafından başarıyla yürütülmüştür. Hüseyin Batuhan'a göre, Teo Grünberg, Quine ve Carnap kadar büyük bir mantıkçıdır. Grünberg'in anlam kavramı üzerine olan tezi ve modern mantığa yaptığı katkı bütün dünyaca kabul görmüştür.¹²

Teo Grünberg ve Necati Öner'in çizgisi dışında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde mantık doktorası yapan Dursun Çüçen, "Mantıkta Niceleyicilerin Çeşitli Yorumları Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmasını 1978 yılında tamamladı. Uzun yıllar modern mantık dersleri veren Dursun Çüçen, Aristo mantığını modern mantık sembolleriyle yorumlama çabası içine girdi. Bu konuda birçok makale yazdı. Ayrıca tartışma mantığı ve çok değerli mantık üzerine çalışmalar yaparak, yayınladı. 1997 yılındaki beklenmeyen ölümüyle

11 Öner, Necati, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara, MEB Yayınları, 1995, s. 138.

12 Kaynaradağ, Aslan, *Felsefecilerle Söyleşiler*. Elif Yayınları, s. 301.

mantık çalışmaları sona erdi. Yine bu çizginin dışındaki ikinci mantıkçı, İstanbul Üniversitesinden Şafak Ural'dır. Yazdığı *Temel Mantık* kitabı ve birçok makalesiyle hem modern mantık hem de klasik mantığa önemli katkılarda bulunmuştur.

Türkiye'deki son on yılın mantık çalışmalarına bakarsak, üzümlere göreceğiz ki çok az sayıda yayın vardır. Lise ders kitaplarında Teo Grünberg ve Necati Öner'in etkisi halen devam etmektedir. Daha doğrusu onların çalışması üzerine yeni bir katkı yapılamamıştır. Üniversitede okutulan mantık kitaplarına baktığımızda yine durum aynıdır. Her ne kadar Doğan Özlem'in *Mantık*, Şafak Ural'ın *Temel Mantık*, Cemal Yıldırım'ın *Mantık* ve benim *Mantık* kitaplarım varsa da, bunlar henüz mantığa bir katkı değil, sadece var olanları tekrarlayan ders kitaplarıdır.

Batı'da mantık çalışmaları, matematikle çok yakın bir ilişki içindeyken, bizde matematikten oldukça uzak bir biçimde ele alınmaktadır. Teo Grünberg Batı anlamında bir mantık çalışması ortaya koymuşsa da, kendisinden sonra bu çalışmaları yapacak öğrenciler yetiştirmemiştir. Batı, mantığı bilgisayar programlarına yüklerken, biz henüz el yardımıyla işlemler yapmaktayız. Felsefeci, mantıkçı ve matematikçi ilişkisini ve yardımlaşmasını kuramadığımız için, ülkemizdeki mantık çalışmaları çeviri veya tekrardan öteye gidememektedir.